

Monimerkityksistä kielioppia

Progressiivirakenne futuurisuuden ilmaisuissa

HEIDI NIVA

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 26. marraskuuta 2022

Aina silloin tällöin joku tulee kysyneeksi, mitä teen työkseni. Vastaan, että olen kielen-
tutkija, jolloin minulta kysytään seuraavaksi, mitä tutkin. Kun kerron tutkivani kieli-
oppia, keskustelu uhkaa tyrehtyä siihen. Keskustelutoveri ensin vakavoituu ja sanoo
sitten nauraen, että hän ei kyllä enää muista sijamuotojen nimiä, kirjoittaa ihan vää-
rin, eivätkä pilkkusäännötkään ole enää hallussa. Sellaisissa tilanteissa sanon yleensä
seuraavaksi, että ”tiedän tunteen” ja että ”eihän niitä nyt kukaan osaa”, ja lisäksi sitten,
että kielioppiakin voi tutkia monelta eri kannalta. Kerron, että vaikka kielentutkijoita
toki voikin kiinnostaa myös se, kuinka hyvin kieliopin termejä tai kirjakielen konven-
tioita ja oikeinkirjoitussääntöjä hallitaan, aika moni kielentutkija on kuitenkin kiinnos-
tunut pikemminkin siitä, millä tavoin kieltä *oikeasti* käytetään ja *miksi* sitä käytetään
niin kuin sitä käytetään. Tämä vaikuttaa olevan usein kiinnostava tieto. Moni ei ole
välttämättä esimerkiksi entuudestaan tiennyt, että kielentutkijat eivät arvota kirjakieltä
puhekieltä korkeammalle tai lähtökohtaisesti paheksu kaikkea kirjoittamista, joka ta-
pahtuu kirjakielen säännöistä poikkeavasti. Itse asiassa kielentutkija usein itsekin mie-
lellään venyttää kielelle asetettujen sääntöjen rajoja – joskus hyvinkin karnevalistisesti.

Tosiasiassa moni, jolle kerron tutkivani kielioppia, kysyy, mitä kielioppiin liitty-
vää asiaa tarkalleen ottaen tutkin. Kun kerron tutkivani progressiivirakenteen käyttöä
intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisuissa eli erästä rakennetta, jota ihmiset käyttävät
nykyään futuurisuuden eli tulevan ajan ilmaisuun, keskustelutoveri kiinnostuu. Ja
tietenkin keskustelutoveri kiinnostuu, sillä jotakuinkin kaikki ihmiset ovat kiinnos-
tuneita kielestä ja kielen ilmiöistä ja voivat havainnoida hyvin tarkastikin sitä, miten
kieltä heidän ympärillään käytetään ja miten he itse kieltä käyttävät. Meille on esi-
merkiksi tuttua jo kouluajoilta, että monissa kielissä tempusjärjestelmään eli aika-
muotojen järjestelmään kuuluu myös futuuritempus. Tiedämme myös, että ilmankin

erityistä futuurirakennetta voi pärjätä. Suomessa on neljä aikamuotoa, joista yksi ilmaisee preenssiä eli nykyhetkeä ja kolme ilmaisee mennyttä aikaa ja joista yksikään ei siis ole varattu nimenomaan futuurisuuden ilmaisuun. Sen sijaan preenssmuotoa käytetään silloinkin, kun puhutaan tulevasta tapahtumasta: *Menen väitöstilaisuuteen; Teen omenapiirakkaa*. Varmuuden vuoksi voi käyttää selventäviä ilmaisuja, jotka osoittavat tapahtuma-ajan myöhemmyyttä. Tällaisia ilmaisuja ovat esimerkiksi *myöhemmin* tai *huomenna: Menen väitöstilaisuuteen huomenna; Teen myöhemmin omenapiirakkaa*.

Keskustelutoveri pyytää esimerkkiä tutkimastani rakenteesta, ja sanon, että esimerkiksi ilmaus *Mä oon menossa väitöstilaisuuteen* tarkoittaa usein sitä, että puhuja *aikoo* mennä väitöstilaisuuteen – siis vasta joskus myöhemmin. Samoin esimerkiksi leipomisaikeistaan voisi kertoa sanomalla *Olen tekemässä omenapiirakkaa*. Leipominen on siis olemassa vasta suunnitelmana. Tutkimuskohteenani on hyvin monenlaisia ilmaisuja, sillä progressiivirakenteessa esiintyy oikeastaan mikä verbi tahansa: *olen osittamassa, olen hankkimassa, olen matkustamassa...* ja niin edelleen. Keskustelutoveri alkaa makustella tutkimukseni kohteena olevaa rakennetta ja toteaa, että asiassa on kyllä selvästi perää. Usein keskustelutoveri ennen pitkää kysyy: onko malli rakenteen futuuriselle käytölle tullut siis ehkä englannin kielestä? Se on hyvä kysymys, mihin en väitöstutkimuksessani varsinaisesti vastaa – mutta toisaalta tarkastelen tutkimuksessani keskeisesti sitä, mistä johtuu, että kyseistä rakennetta käytetään futuurisuuden ilmaisuun. Pysin tutkimuksessani selvittämään, mikä rakenteessa on sellaista, että se tuntuu sopivan aikeista ja tulevasta ajasta puhumiseen. Vastaus voisi siis englannin osalta olla, että ”ehkä osittain”, mutta joka tapauksessa kieleen voi muutenkin kehkeytyä erityinen keino, jolla ilmaistaan tulevaa aikaa. Usein keskustelutoverin mielestä onkin ihan luonteva ajatus, että saatamme haluta painottaa erityisellä rakenteella sitä, että puhumme nimenomaan aikeista tai tulevasta tapahtumasta.

Väitöstutkimuksessani olen siis keskittynyt kielioppiin. Sana *kielioppi* voi tarkoittaa useaa, keskenään hieman erilaista asiaa (esim. Teeri-Niknamoghdam 2022). Voikin olla, että keskustelutoverille ensimmäisenä tulee mieleen jokin kielioppiteos tai kouluaikeiden kielioppitunti, joka ikään kuin julistaa kielen oikeat muodot ja tuomitsee kaikki itselle luontevat rakenteet virheellisiksi. *Kielioppi* voi kuitenkin viitata myös siihen kielen järjestelmään, joka meillä on omassa mielessämme. Opimme kielen lapsena kuuntelemalla ja tarkkailemalla ympärillämme olevaa kielenkäyttöä ja kokeilemalla ja tuottamalla kieltä itse. Mieleemme muodostuu uskomattoman hieno järjestelmä, jota käytämme päivittäin ja usein miettimättä sen hienoutta millään tavalla. Tiedämme automaattisesti, mikä on luontevaa kieltä ja mikä ei, ja ymmärrämme pienen pieniä merkityseroja erilaisten sananmuotojen ja ilmaisujen välillä. Kyse ei tietenkään ole täysin henkilökohtaisesta kieliopista, vaan samalla myös kollektiivisesta kieliopista: vaikka jokaisella onkin oma kokemuksensa kielenkäytöstä ja hieman omanlaisensa kielitaju, kieli on samalla myös kieliyhteisölle yhteinen kommunikaation väline. Oma sisäinen kielioppimme muokkautuukin sitä mukaa, kun vastaanotamme ja tulkitsemme ympärillä käytettyjä kielen ilmaisuja, ja vastaavasti keskustelutoverin sisäinen kielioppijärjestelmä voi kokea muutoksen, kun itse käytämme kieltä sellaisella tavalla, joka ei ole toiselle ennestään tuttu. Mentaalinen kielioppi ja kollektiivinen kielioppi ovat siis keskenään vuorovaikutuksessa, eivätkä mentaalinen kielioppi ja kollektiivi-

nen kielioppi ole paikoilleen jämähtäneitä järjestelmiä, vaan alituisessa muutoksessa. Omasta mielestäni tämä on hyvin ymmärrettävää, sillä prosessoimme muutenkin jatkuvasti kaikenlaista kokemaamme. Nimenomaan tällaiset asiat minua kieliopissa ja väitöstutkimuksessani kiinnostavat. Toki pohjimmiltaan myös kielioppiesitykset, niin kielioppiteokset kuin koulun kielioppitunnitkin, pyrkivät kuvaamaan sitä kielen järjestelmää, joka meillä on mielessämme ja joka kielenkäyttäjyhteisössä koetaan oikeaksi.

Väitöstutkimuksessani analysoin progressiivirakenteen eli esimerkiksi *olla menossa-* ja *olla tekemässä* -ilmaisujen käyttöä erityisesti siltä kannalta, miten niitä käytetään futuurisuuden ilmaisuissa. Tarkastelen näitä rakenteita siis ajanilmaisuuina. Erityisen kiehtovana olen pitänyt sitä, että tutkimiani ilmaisuja voidaan käyttää ajan ilmaisun kannalta kahtalaisella tavalla: niillä voidaan ilmaista sekä progressiivisuutta eli parhaillaan toimimista ja tapahtumista että futuurisuutta eli sellaista tilannetta, joka toteutuu vasta tulevaisuudessa. Ilmaus *Mä oon menossa väitöstilaisuuteen* voi siis tarkoittaa aietta mennä väitöstilaisuuteen, mutta yhtä lailla se voi tarkoittaa parhaillaan menossa olemista, vaikkapa metrossa istumista. Samoin ilmaus *Olen leipomassa omenapiirakkaa* tarkoittaa paitsi leipomisen suunnittelua, myös ehkä vielä useammin sitä, että omenapiirakan leipominen on jo käynnissä.

Voisi ajatella, että tällainen polyseemisyys eli monimerkityksisyys ei ole kieliopilliselle rakenteelle erityisen hyödyllinen piirre. Käytännössä monimerkityksisyys on kuitenkin kielessä hyvin tavallista, eikä se useinkaan aiheuta mitään kohtuuttomia ongelmia kommunikaatiossa. Kielelliset ilmaisut ovat harvoin asiayhteydestä tai puhe-tilanteesta irrallisia, vaan ne esiintyvät osana laajempaa kokonaisuutta, jolloin niiden tulkinta on huomattavasti helpompaa. Jos esimerkiksi sanon nyt, että *Olen menossa juhlimaan*, on aivan täysin ymmärrettävää, että ilmaisen vain aikeitani, sillä olen parhaillaan pitämässä puhetta, mutta jos sanoisin samalla tavalla liikennevaloissa vastaan tulevalle ystävälle, tulkinta parhaillaan tapahtumisesta olisi aivan luonteva.

Progressiivirakenteen käyttö kahdessa eri merkityksessä ei siis ole ongelma. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että se ei ole ongelma, vaan siitä, että sen käyttö kahdessa eri merkityksessä saattaa mahdollisesti olla etu. Tarkoitan tällä sitä, että kun olen väitöstutkimuksessani analysoinut ilmauksia, joissa progressiivirakenne ilmaisee aietta tai tulevaa tapahtumaa, olen tullut siihen tulokseen, että ihmiset haluavat toisinaan puhua sellaisista tilanteista tai asioista, joiden ajalliset rajat ovat läpipäästäviä, väljiä tai joustavia, ehkä sumeita. Toisinaan on vaikea sanoa, mihin nykyhetki loppuu ja mistä tulevaisuus alkaa. Tai tilanteet koostuvat monesta pienestä hetkestä ja keskenään hieman erilaisista asioista ja niinpä tilanne moninaisuudessaan sijoittuu osaksi nykyhetkeen ja osaksi tulevaisuuteen. Jos siis sanoisin nyt tässä, että *Olen leipomassa omenapiirakkaa*, voisin ehkä ajatella, että leipomisprosessi on jollakin tavalla alkanut, sillä ajattelen omenapiirakan leipomista ja pohdiskelen, ovatko kotona olevat omenat vielä hyviä, onko kaapissa kanelia ja mitäs reseptiä viimeksi käytinkään. Kun tarkastelee progressiivirakenteellisia tulevan ajan ilmauksia, vaikuttaakin usein siltä, että aie kietoutuu tulevaan tapahtumaan niin kiinteästi, että vaikka vasta aiomme, puhumme tapahtumasta jo ikään kuin se olisi käynnissä.

Väitöstutkimusta tehdessäni en ole tietenkään voinut varmaksi tietää, mitä ihmiset ovat mistäkin tilanteesta ajatelleet ilmauksia muodostaessaan. En varsinaisesti myös-

kään usko, että kukaan meistä tavallisessa keskustelutilanteessa pohtii omenapiirakan leipomisen ajallisia rajoja ja valitsee siksi progressiivirakenteen. Mutta koska kielioppiin mentaalisenä ilmiönä kuuluu, että ajattelemtakin tiedämme sanojen, sanamuotojen ja erilaisten rakenteiden käyttömahdollisuudet ja merkitysnyanssit hyvin tarkasti, ei varsinaisesti kai ole yllättävää, jos mieleemme on muodostunut tieto siitä, että juuri progressiivirakenteella voitaisiin kätevästi ilmaista sellaisia erikoisia ajallisia tilanteita, joissa aie ja todellinen toiminta sekä nykyhetki ja tuleva hetki limittyvät.

Itse asiassa progressiivirakenne ei ole monimerkityksinen ainoastaan siksi, että se voi ilmaista kahta erilaista aikaa eli nykyhetkeä ja tulevaa aikaa, vaan myös siksi, että se ilmaisee keskeisesti myös lokaatiota eli jossakin paikassa olemista. Jos joku salissa olija nyt lähettäisi viestin jollekulle ja sanoisi, että *Olen kuuntelemassa väitöstä*, viestin vastaanottaja todennäköisesti ajattelisi, että viestittelijä on parhaillaan jonkinlaisessa yliopistosalissa. Tällainen tulkinta johtuu tietenkin asiayhteydestä ja siis maailmantiedosta, mutta se kietoutuu osittain myös siihen, että progressiivirakenteessa käytetään verbin infinitiivimuodossa samaa inessiivisijamuotoa *-ssa*, jota käytetään myös silloin, kun puhutaan sijainnissa olemisesta ja sanotaan vaikkapa *Olen salissa PIII*. Voikin itse asiassa ajatella, että tutkimani rakenne ilmaisee kielenkäytössä ehkä kaikkein tavallisimmin juuri konkreettisesti, fyysisessä sijainnissa oloa ja vasta sen jälkeen toiminnassa oloa ja vasta sitten, kaikkein viimeisimpänä, myöhempää aikaa.

Väitöstutkimuksessani olenkin tarkastellut tutkimuskohteenani olevaa rakennetta ja sen käyttöä myös siltä kannalta, miten sijainnissa olemisen ilmaisu kytkeytyy ajan ilmaisuun. Kertooko progressiivirakenteen käyttö omalta osaltaan jotain tavasta, jolla yritämme ymmärtää aikaa? Kielentutkijoille ja monille muillekin on tuttu asia, että puhumme ajasta samalla tavalla kuin puhumme sijainnissa olemisesta tai liikkeestä kahden sijainnin välillä. Puhumme ajasta siis pohjimmiltaan metaforisesti. Erilaiset progressiivirakenteelliset ilmaukset rakentavat erilaisia kuvia siitä, mitä aika on: voin esimerkiksi sanoa, että *Juhlat ovat tulossa*, ikään kuin ne lähestyisivät meitä näköpiirimme laidalta, vaikka juhlat eivät tosiasiaa liiku tietenkään lainkaan. Tai jos sanon, taas keran, että *Olen leipomassa omenapiirakkaa*, leipominen on ikään kuin ajallinen paikka, jossa olen. Tuo paikka on tässä nykyhetkessä tai kauempana jossakin tulevaisuudessa.

Väitöstutkimusta tehdessäni en ole tietenkään voinut varmaksi tietää, minkä näköiseksi ihmiset ovat ajan ajatelleet ilmauksia muodostaessaan. En varsinaisesti myöskään usko, että kukaan meistä tavallisessa keskustelutilanteessa näkee juhlat näköpiirinsä reunamilla tai pohtii leipomisen ajallista paikkaa ja valitsee siksi progressiivirakenteen. Kielioppiin kuitenkin kuuluu se, että ekspressiiviset ja metaforiselta merkitykseltään läpinäkyvät ilmaukset helposti muuttuvat arkipäiväisiksi ja vakiintuvat niin, ettei niiden sisältämää kuvaannollisuutta huomaa. Joka tapauksessa on kuitenkin niin, että kieliopilliset ilmaisut eivät ole sattumalta muodoltaan sellaisia kuin ne ovat. Niille on jokin syy, ja yksi syy on siinä, miten me hahmotamme maailmaa ja maailmassa olemista ja siis myös ajassa olemista.

Väitöstutkimuksessani olen siis ennen kaikkea pyrkinyt kuvaamaan sitä, miten ihmiset nykyään käyttävät progressiivirakennetta eli esimerkiksi *olla menossa-* ja *olla tekemässä* -ilmaisuja tuodessaan esiin aikeita ja puhuessaan tulevista tapahtumista. Kuvaukseni tueksi olen kerännyt yli tuhat ilmaisua. Nämä kaikki ilmaukset ovat pe-

räisin *Suomiz4*-keskustelupalstalta internetistä monilta eri kirjoittajilta, ja ne edustavat usein hyvin vapaata kielenkäyttöä, jota ei varsinaisesti voi pitää kirjakielenä. Aiemman tutkimuksen perusteella (esim. Onikki-Rantajääskö 2005) voi luonnehtia, että progressiivirakenteen käyttö futuurisissa ilmauksissa on melko uusi ilmiö. Voisi sanoa, että elämme parhaillaan verkkaista kielenmuutosta. Lisäksi olen väitöstutkimuksessani tarkastellut *olla menossa* -tyyppisiä ilmauksia myös nykysuomea vanhemmassa kielenkäytössä eli kielimateriaalissa muutaman vuosisadan ajalta. Joistakin näistä ilmauksista voi nähdä, että tulevaisuuden ilmaisun merkityspiirre on ollut idullaan rakenteen käytössä jo aika kauan. Esimerkiksi sanomalehdessä on jo 1840-luvulla kirjoitettu, että *Greetan maalla tuntuu vielä voimattomuutta, mutta onnellisemmat ajat näyttää siellä olevan tulossa* (Niva 2021). Kirjoittaja siis ennakoi parempien aikojen tulevan, ja jos ilmaisua tarkastelee kirjaimellisesti, on kuin kirjoittaja katselisi etäältä lähestyviä onnellisia aikoja. Väitöstutkimuksessani olen yhteensä neljässä eri artikkelissa analysoinut progressiivirakennetta: sen sisäisiä rakenneosasia ja sitä ympäröivää lausetta ja tekstikokonaisuutta. Olen tarkastellut sanojen ja lauseiden muotoa ja merkityksiä sekä sitä, minkälaisissa asiayhteyksissä ja tilanteissa rakennetta käytetään. Olen halunnut pohdita myös sitä, miksi progressiivirakennetta käytetään futuurisuuden ilmaisuissa. Olen yrittänyt asettua rakennetta käyttävän ihmisen näkökulmaan. Progressiivirakenne eri merkityksineen ja kaikkine piirteineen, mitä sen käyttöön liittyy, on osa sekä mentaalista että kollektiivista kielioppia. Tämä väitöstutkimus puolestaan on yksi kielioppiesitys, jossa pyrin tätä kaikkea kuvaamaan.

Lähteet

- NIVA, HEIDI 2021: *Onnellisemmat ajat näyttää siellä olevan tulossa*. Liikeverbillisen progressiivirakenteen futuurisia merkityksiä vanhassa kirjasuomessa ja varhaisnykysuomessa. – *Virittäjä* 125 (1) s. 32–63. <https://doi.org/10.23982/vir.88227>.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2005: 3. infinitiivin inessiivi ja määräpaikkaisuuden arvoitus. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infinitiivien rakenteiden dynamiikkaa* s. 173–193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1021. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TEERI-NIKNAMMOGHADAM, KRISTA 2022: Kielioppi rakennelmana ja resurssina. Kieliopin kielikuvat kielitieteessä. – *Sananjalka* 64 s. 269–277. <https://doi.org/10.30673/sja.115777>.

Heidi Niva: *Suomen progressiivirakenne intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisuissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8727-7>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi